

ADY ÉS SZOMSZÉDAINK

„Komparatiztikán ma már nem a hatások, az irodalmi örökségek kutatását értjük, tehát nem is a voltaképpeni összehasonlítást, hanem inkább az irodalmak szembesítő vizsgálatát. Mindez eleve feltételezi, hogy például Európában, illetve az európai nyelvekből fakadt irodalmakban, nemcsak a különbségek, hanem a közös vonások is fölismerhetők.”¹

Sőtér Istvánnak e szavait a magunkévá téve mi ebben a tanulmányban születése századik évfordulója alkalmából nem Adynak a közvetlen szomszédainkra gyakorolt hatásával fogunk foglalkozni. Hogy Ady a maga szuggesztív, nagy egyéniségével és ébresztő indításokat adó költészetével *hatott*, arról már sok szó esett — nemegyszer talán túlzott mértékben is hangsúlyozva a költői hatás, a másik oldalon az epigonizmus mértékét. De annak a magyar fejlődésnek, amelyet Ady kezdeményezett, és életművével — hosszú ideig még a halála után is — fémjelzett, a szembesítése szomszédaink fejlődésével mind a mai napig nem történt meg, legalábbis abban a mértékben s azzal az intenzitással nem, amely a kelet-közép-európai komparatiztika mai fejlettségi fokán kívánatos volna. Mi ebben a tanulmányban erre a feladatra csak kísérlet formájában vállalkozhatunk: ez eleve meghatározza fejtegetéseink vázlatos jellegét. Nyilvánvaló, hogy annak, amit itt most röviden elmondunk, egy monográfia nyersanyagának kell lennie. Ha valaki egyszer vállalkoznék az elkészítésére, igen sok szempontból tehetné teljesebbé a kelet-közép-európai irodalmi, sőt, általános kulturális fejlődésről alkotott képünket.

*

¹ SÓTÉR ISTVÁN: *Werthertől Szilveszterig*. Bp. 1976. Szépirodalmi. 9.

Az, amit a különböző kelet-közép-európai irodalmakban „szimbolizmus”-nak, „impresszionizmus”-nak és „szimbolizmus”-nak, „modernizmus”-nak, „moderná”-nak neveznek, feltehetően, sőt kimutathatóan reakció arra az alapjában véve még mindig romantikus színezetű, a nemzet ősi dicsőségét, népköltészete erényeit hangsúlyozó, de mindezt már epigonizmussá alacsonyító irányzatra, amit nálunk — a magyar irodalomban — „népnemzeti”-nek nevezünk. Ennek az irányzatnak a megfelelői minden szomszédunknál megtalálhatók, s akárcsak nálunk, a szomszédban is tanúi lehetünk annak, hogy a provinciális életforma lassú, fokozatos felszámolásának a fiatal nemzedék részéről a hagyományokkal való szembeszállás: a „hivatalos” irodalommal szemben tanúsított ellenzéki magatartás lesz az eredménye. Ennek az ellenzékiiségnek, illetőleg felléptének nem egyidőben és nem mindenütt egyforma intenzitással lehetünk a tanúi; van, ahol már a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben fellépnek az „atyák” konzervatív epigonizmusával szemben,² s van olyan nép, ahol csak századunk elején sikerül megindítani a támadást a romantikusan „népies” (álnépies) költészet ellen.³ Hogy nálunk, Kelet-Közép-Európában a romantikus költői magatartás s ezzel együtt a romantikus életszemlélet sokkal tovább fennmarad, mint nyugaton, arra — a történeti regénnyel kapcsolatban — más helyen igyekeztünk rámutatni.⁴

² KOMLÓS ALADÁR: *A magyar költészet Petőfitől Adyig*. Bp. 1959. Gondolat. 523. — Vö. tőlünk: *A szlovák irodalmi élet a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben*. Filológiai Közöny, 1958. 250—272. — Módosított változata: *Az ifjú Hviezdoslav*. Bp. 1965. Akadémiai, 9—14. — *Szomszédainkról*. Bp. 1974. Szépirodalmi, 221—255. — *A századvég ellenzéki irodalmának történetéből*, Gáspár Imre. Bp., 1955. Művelt Nép. 198 l.

³Vö.: IVAN KUSÝ: *Cesta kritika* (Literárne dieło Františka Votrubu). Bratislava, 1957. SAV. 225 l.

⁴ *Romantika és realizmus a századvég történeti regényeiben* (Sienkiewicz, Jiršek, Gárdonyi). In: *Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Bp., 1969. Akadémiai, 509—547. — *Szomszédainkról*, i. m. 278—317.

Tegyük itt mindjárt hozzá: abban, amit a mi irodalmunkban és szomszédainknál a századfordulón, majd főleg századunk első két évtizedében — a nyugat-európai fejlődéshez képest kissé megkésetten — „modern”-nek nevezünk, ismét csak sok a romantikus elem, a romantikus költői és életérzés öröksége. De másfajta, sok helyen „újromantikus”-nak nevezett romantika ez, nem a provinciáié, hanem a nagyvárosoké, vagy — kelet-közép-európai viszonylatban — legalábbis azé a magatartásé, amely el akarja érni, utánozni akarja a városi életformát. „Párizs az én *Bakonyom*”: fejezte ki talán Ady a legtömörebben ennek a változásnak a lényegét.

Annak a modern — és sok elemét tekintve szimbolista — költészetnek a megteremtői, amely nálunk és követlen szomszédainknál az idősebb nemzedék epigonizmusához képest meghozta a gyökeres változást, általában a huszadik század első évtizedében, 1906–1908 táján lépnek föl mind a magyar, mind a szerb-horvát, mind a román, mind a szlovák irodalomban. Hogy mi mindent jelent az az „új”, amit — legtöbb helyen az „öregék” megbotránkoztatására — ez a költészet hozott, azt talán e tanulmány egészének sikerül majd bebizonyítania. Itt most — bevezetésül — mintegy a provinciális-„népies” költészettel szemben az urbánus költészet egyik jellemvonásaként egyetlen szempontot szeretnénk hangsúlyozni. A „modern” költő versében nagyon sokszor társalog, vitatkozik, harcol önmagával úgy, hogy a másik énjét egy másik személy vagy allegorikus figura — szimbólum — alakjában testesíti meg.⁵ Ennek a szimbolista lírára jellemző költői eljárás módjának az előképei már a messze múltba visszanyúlnak, alaposabb utánjárással már a középkortól kezdve találhatnánk rá példát. A mi szempontunkból talán Edgar Allan Poe *Hollóját* hozhatnók fel „ős”-mintának. A huszadik század első felének több költője is lefordította magyarra, szlovákra pedig az a Vladimír Roy,⁶ aki a maga irodalmában

⁵ E szempont megbeszéléséért e helyen is hálás köszönetet mondok RÁBA GYÖRGYNEK.

⁶ Vö.: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava, 1960. Osveta. 478.

Ady egyik első híve és átültetője volt. Baudelaire „az ember” és „a tenger” küzdelmével mutatja be a lelki élet „titkainak” „örök küzdelmét”. A költő személyiségének ez a megkettőzése végigvonul a 19. század második felének csaknem egész nyugat-európai líráján. A huszadik század első éveiben megtaláljuk Kelet-Közép-Európában is. A magyar olvasó számára talán elég, ha Ady *Jó Csönd-herceg előttjére* utalunk. Mégis, ha a nyugat-európai s a kelet-közép-európai szimbolista („modern”) költők művészi alapállását vizsgáljuk, ebben az alapállásban egy lényeges különbség könnyen föllelhető.

Amikor Baudelaire a teljes feloldódást, a hasis-okozta mámort kereste a nagyváros számára már semmit sem nyújtó elidegenedésével szemben, megírta az *Hôtel Pimodant*.⁷ Figyeljük meg, mivé alakítja át ezt Ady *A magyar Pimodán* című írásában.⁸ Nem a hasis mámoráról, — a hazai életformához inkább alkalmazkodva: bormámorról van itten szó, bormámorról, amelybe a költő hazája, népe keserű sorsa, nyomora elől menekül. És tiltakozik. A hazai költő — a hazai modern költő — magatartása tehát egy szempontból nem változott meg a 19. századi kelet-közép-európai költők magatartásához képest: amikor alkot, állandóan szeme előtt tartja népe, nemzete sorsát. A huszadik század elején — természetesen — már egészen más értelemben, mint — mondjuk — Vörösmarty korában. De az alapmagatartás egy: a költő és a politikus, a költő és a nép (a nemzet) vezére ugyanaz a személy, elválaszthatatlanok egymástól. Az Ady-„botrány” a költő ellenfelei szemében legalább annyira politikai, mint költői-művészeti botrány.

Vegyük ehhez hozzá a szlovák szimbolizmus („moderna”) megalapítójának, Ivan Kraskónak (1876—1958) *Otcova roľ'a* (*Apám földje*) című versét. Krasko — nagyszebeni, brassói gimnáziumi tanulmányai folyamán Eminescu neveltje⁹ —

⁷ THÉOPHILE GAUTIER: *Charles Baudelaire*. In: *Les fleurs du mal*. Nouvelle édition. Paris, 1898.

⁸ *Ady Endre válogatott cikkei és tanulmányai*. Bp., 1954. 233—252.

⁹ *Dejiny* . . . , i. m. 426.

a csehországi Slanéban, majd Kloboukyban volt vegyész-mérnök. Honvágy gyötörte, mikor ezt a költeményét írta. Itt csak egy versszakát idézzük:

„A nedves rögön reccsenő száraz
tarlót hág lábam.
Mellettem lépdél, érzem, *valaki*,
homlokán ránc van,
jóságos szemén mintha halk, szelíd
panasz-vád égne:
— mért hagytad el az apai hantot,
nincs, aki védje.”

(Darvas János fordítása)¹⁰

Nyilvánvaló, hogy ez a *valaki* — Poe *Hollójához*, Baudelaire tengeréhez, Ady *Jó Csönd-hercegéhez* hasonlóan — az ember: a költő másik énje, ebben az esetben az esetben a „jóságos” lelkiismeretfurdalás szimbóluma, a hontalan művész szemrehányása önmagának: nincs, aki megvédje az ősi rögöt az elnemzetlenítéssel szemben.

S ha a későbbiekben Ady sajátos költői mondanivalójához és módszereihez képest némi ütemeltolódást is fogunk a szomszédainknál tapasztalni, itt csaknem teljesen azonos az időpont: Ady az *Új versekkel* 1906-ban, Krasko első kötetével, a *Nox et solitudoval* 1909-ben jelentkezik (miután egész sor fontos verse folyóiratokban már előbb megjelent). Biztos, hogy az adott időpontban nem ismerték — nem is ismerhették — egymást; hiszen Krasko — magát száműzöttnek tekintve — kint élt Csehországban, s amit Ady Párizstól kapott, azt a szlovák költő — cseh közvetítéssel ugyan — éppen úgy a franciáktól, olvasmányélmények formájában. De meg lehet-e a két egyébként lelki alkatuk, temperamentumuk szempontjából egymástól annyira különböző — költő hasonló költői magatartását, szemléletmódját, sőt kifejezéskincsét pusztán a rájuk kétségtelenül *ható* francia szimbolistákkal magyarázni?

¹⁰ DARVAS JÁNOS: *Hegyorszdg hangja*. Bratislava, 1934. c. antológiájából idézzük: *A szlovák irodalom története*. Bp., 1962. Akadémiai, 522. — A *valaki* („ktosi”) szót mi húztuk alá.

Ezzel a kérdéssel akarunk rátapintani a dolog lényegére: abból, amit egy Verlaine-től, egy Rictustól, egy Mallarmé-től *ösztönzésképpen* kaptak, sohasem lehetett volna új magyar vagy éppen új szlovák költészet, ha a kor jellegzetesen hazai viszonyai nem tették volna lehetővé, illetőleg nem követelték volna meg az új lírát, az új költői magatartást.

*

Ady hatása?

Ha *csak* erről volna szó, akkor szomszédainknál mindössze a nagy magyar költő *epigonjairól* beszélhetnénk. Talán az eddigiekből is világos, hogy ezzel viszont nagyon is leegyszerűsítőnők a dolgot. Mindössze egy-egy Adyt utánzó versre, egy-egy adys kifejezésre, a kétségtelenül nagyszámú szerb-horvát, szlovák, cseh, román nyelvű műfordításra. Ennél a kérdés viszont sokkal bonyolultabb, főleg akkor, ha a komparatiztikának a fejtegetéseink elején leírt idézetben foglalt módszere alapján közeledünk hozzá. Mi nem azt a néhány *adalékot* akarjuk itt összegyűjteni, amellyel mások Adynak a szomszédok költészetére gyakorolt hatását már bebizonyították, illetőleg bizonyítani akarták, hanem szembesíteni akarjuk a nagy magyar költő művészi mondanivalóját, hanghordozását azzal, amelyet — ismételjük, némi ütemeltolódással — szomszédainknál, híveinél és ellenfeleinél tapasztalunk.

Mindenekelőtt: itt most *csak* azoknak a nemzeteknek a költőiről fogunk szólni, amelyek 1918-ig a régi Magyarország „nemzetiségei” voltak. Az Ady-„probléma” e nemzeteknél még 1918 *után* is egészen más formában és egészen más minőségben jelentkezik, mint Kelet-Európa többi nemzeténél. Már maga az a tény is elgondolkodtató, hogy hosszú ideig a vajdasági szerbek ismerik, szeretik, idézik és fordítják Adyt, a régi Szerbiában nincs vagy pedig csak alig van visszhangja.¹¹ A cseh Bohumil Müller Ady-fordításai is

¹¹ Vö. VUJICSICS D. SZTOJÁN: *Ady és a szerbhorvát írók (Visszaemlékezések és vallomások margójára)*. Világirodalmi Figyelő, 1958. 2. sz. 134.

Pozsonyban készültek,¹² elsősorban a szlovák sajtó reagált rájuk, amikor pedig — már a negyvenes években, a fasiszta német megszállás idején — a szlovák Anton Straka a cseh Antonín Hartllal Adynak tragikus módon soha tető alá nem hozott cseh fordítását készíti elő,¹³ hazai élményekből táplálkozik, tulajdonképpen azt a kulturális közeledést célzó munkáját folytatja, amelyet mint a csehszlovák követség kultúrattaséja budapesti tartózkodása idején folytatott.¹⁴

Az az Ady-élmény, amelyről e szerény fejtegetéseink során beszélni akarunk, abból a pattanásig feszült, válságos társadalmi (és ennek következtében: nemzetiségi) helyzetből fakad, amelynek századunk elején, egészen 1918-ig a történeti Magyarországon a tanúi vagyunk. Csodálkozhatunk-e rajta, hogy az *alapvers*, amelyre csaknem valamennyi szlovák, román, szerb, horvát költő reagál, a *Magyar jakobinus dala*?¹⁵

¹² SZALATNAI REZSŐ: *Cseh Ady-fordítás és szlovák Ady-tanulmány*. Nyugat, 1934. I. 231–233. — Másodközlés: KEMÉNY G. GÁBOR (szerk.): *A szomszéd népekkel való kapcsolataink köréből*. Bp., 1962. Tankönyvkiadó. 593–594.

¹³ VÖ. SZILY IMRE: *Az irodalom és barátság hídépítője*. Élet és irodalom, 1958. szept. 19. 38. sz. — Másodközlés: KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 846–849. — STRAKA levelei (1939–1940-ból) FÖLDESSY GYULÁHOZ, uo. 842–845.

¹⁴ A STRAKA-kérdés eddig egyetlen tudományos igényű összefoglalása: HANA KINDLOVÁ: *Anton Straka*. In: *Tanulmányok a csehszlovák–magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Bp., 1965. Akadémiai, 421–438.

¹⁵ Nincs ADYNAK szomszédnépi ismertetője vagy fordítója, aki ne hivatkoznék rá. Elsőnek a szlovák HVIEZDOSLAV, aki ezt a verset választja mottójának, amikor ADYHOZ 1910-ben ódát intéz a *Dozvuky* c. ciklusban (Két magyar fordítása: PETNEHÁZY FERENC: *Igen, te heroldja . . . Szlovenszkbói magyar írók antológiája*, III. Nyitra, A Híd, 1937. 107–108. — KARDOS LÁSZLÓ: *S nem lesz több elnyomott*. HVIEZDOSLAV. *Versek*. Bp., 1961. Európa. 107–111). Ez a mottója VLADIMIR ROY: *Andrejovi Ady* c. versének is. L. CSUKÁS ISTVÁN: *Ady Endre a szlovák irodalomban*. Bp., 1961. Akadémiai Kiadó műmellékletén. — VÖ.: FÁBRY ZOLTÁN: *Ady és Szlovákia*. Utunk, 1957. nov. 21. 47. sz. Másodközlés: KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 927. — Románra EUGEN JEBLEANU fordította 1945-ben: *Dundának, Oltnak egy a hangja . . .*

1910-ben erre a költeményre válaszol az Adynál huszonnyolc évvel idősebb, de költői ízlés szempontjából őt egy egész nemzedékkel megelőző Hviezdoslav, de ennek a költeménynek az első két sorát írja Adyt üdvözlő versének élére az Adynál valamivel fiatalabb, mégiscsak kortárs Vladimír Roy — és szlovák, román, szerb fordításai elhúzódnak egészen a felszabadulás utánig; Eugen Jebeleanu 1945-ben fordította le románra először, hogy aztán — művészi szempontból — még később is csiszoljon rajta. Csukás István — a szlovákok Ady-élményéről szólván — az egyes nemzedékek váltása szerint — három (minőségileg egymástól különböző) korszakra osztja fel ezt az Ady-kultuszt¹⁶, s ha bizonyos szempontból egyet is kell vele értenünk, az egészen biztos, hogy a *kiindulási pont* a nemzetiségi és társadalmi szempontból elnyomott nemzet költőjének élménye: arra rezonál, ami enyhíti a fájdalmát, amiben a magyar költővel együtt tud érezni. Mert ne feledjük: 1908-ig nemcsak az átlag-„nemzetiségi”, hanem költője is csak a szolgabírák, földbirtokosok, főpapok nemzetének, az *uralkodó* nemzetnek tudta látni a magyarságot. A *Magyar jakobinus dala* olyan hatalmas rést ütött ezen a szemléleten, amely lehetővé tette egy folyamat megindulását; egy folyamatét — s ez talán teljes mértékben még mind a mai napig nem zárult le.

Világosság (Kolozsvár), 1945. ápr. 15. 86. sz. Másodközlés: KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 865–866. — MARIA BANUŞ: *Ady Endre în romîneşte*. Gazeta Literară, 1955. ápr. 7. sz. Másodközlés: KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 599–600. — MIHAI BENIUC még 1959-ben is erre a versre hivatkozik. *A magyar olvasóhoz*. In: *Villámok és csillagok*. Válogatott versek. Bukarest, 1950. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó. Másodközlés: KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 968. — A délszlávok is hivatkoznak rá, még MIROSLAV KRLEŽA, is. Vö.: BORI IMRE: *Ady Endre a szerbhorvát irodalomban* (1906–1944). Híd, 1977. január. 66. — Érdekes ezzel összevetni BARTÓK BÉLA első, ION BUŞIŢIÁ-hoz intézett román nyelvű levelének erről a versről szóló nyilatkozatát: „... sohasem volt még olyan költőnk, akinek lett volna bátorsága hasonlót írni.” KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 654. — Ezek csak kiragadott példák, vég nélkül szaporíthatók.

¹⁶ CSUKÁS ISTVÁN, i. m. 127–130.

A reagálásnak — természetesen — megvoltak a lehető legkülönbözőbb formái. Az idős Hviezdoslav árvai magányából üdvözölte Adyt, akivel személyesen valószínűleg sohasem találkozott. A szerb Todor Manojlović — mint joghallgató — a nagyváradi Holnap köréhez tartozott,¹⁷ elsősorban Juhász Gyulával volt bizalmas baráti viszonyban,¹⁸ de mint hódolója, hajnalba nyúló beszélgetésekben vett részt Ady Endrével is, egy programon szerepelt vele a Holnap aradi matinéján.¹⁹ A román Gogához maga Ady közeledett, annak szegedi fogházbüntetése idején.²⁰ Viszonyuk negatívumainak és pozitívumainak ismertetésére még visszatérünk. De személyes — sőt baráti — kapcsolat fűzte a nagy magyar költőt a román „modernség” nagy úttörőjéhez, Emil Isachoz,²¹ akit magyar ismertetője — némileg még a személyi kultusz éveinek sematikus látásmódjával — „a formakultuszba menekülő román szimbolista irányzat” képviselőjének tart ugyan,²² de akinek a barátságát Ady kétségbevonhatatlanul ugyancsak politikai-nemzetiségpolitikai okoknak köszönhette.

¹⁷ Erről részletesen: BORI IMRE, i. m. 55–58. — VUJICSICS D. SZTOJÁN, i. m. 128–133. — TODOR MANOJLOVITS: *Ady Endrével az elillant évek szőlőhegyén*. Igaz Szó, V. évf., II. sz. 1957. november. 721–735.

¹⁸ JUHÁSZ GYULA: *Magyarok – szerbek: emberek*. Délmagyarország, 1919. jan. 19. 15. sz. Másodközlés: KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 671–672. — TODOR MANOJLOVIĆ: *Az ifjú Juhász Gyula*. Váradi emlékek. Híd, 1957. 953–955. Másodközlés: KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 947–949. — PÉTER LÁSZLÓ: *Ady Endre és Juhász Gyula szerb bardtja*. Todor Manojlović 75. születésnapjára. Híd, 1958. 348–349. Másodközlés: KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 949–941.

¹⁹ FICZAY DÉNES: *Ady Endre Aradon*. Igaz Szó, i. szám. 936–939.

²⁰ Erről is többen megemlékeznek. Vö. DOMOKOS SÁMUEL: *Octavian Goga, a költő és műfordító*. Bukarest, 1971. Kriterion. 227.

²¹ Ennek is gazdag irodalma van. Részben összefoglalja, illetőleg közli KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 667–700. — Ugyanez a mű kihagyásokkal közli (595–597) VARGA JÓZSEF fontos cikkét: *Ady Endre és Emil Isac bardtsága levelezésük tükrében*. Az eredeti: *Beszámoló romániai tanulmányutamról*. I. Osztályközlemények, VII. (1955.) 443–473.

²² PÁLFFY ENDRE: *A román irodalom története*. Bp., 1931. Gondolat, 254.

Ennél még figyelemre méltóbb, hogy a rokonszenv s az elismerés gyökerei ugyancsak a *Magyar jakobinus dalában* mondottakban találhatók a háború után, a már az új államalakulatban fellépett fiatal költőknél is. Nagy részük még magyar iskolába járt,²³ magyar irodalmi műveltséget szerzett, de 1918 után a maga nemzetének új, modern művelődését akarta kiépíteni. Ez elsősorban a szlovákok nagy költő- és műfordító nemzedékéről mondható el: Štefan Krčméryről, Emil Boleslav Lukáčról, Ján Smrekről, Valentin Beniákról, de ide tartozik a szerb Miloš Crnjanski,²⁴ a horvát Miroslav Krleža²⁵ és — igen nagy nemzedéki eltéréssel — a kortársak közt már említett román Octavian Goga és Emil Isac mellett, az aránylag legfiatalabbak között Eugen Jebeleanu is. Egyikről sem állítható, hogy nem *a politikai alapélményből* indultak ki.

S mégsem állhatunk meg ennél a pontnál; illetőleg: nagyon leegyszerűsítőnk a kérdést, ha itt zárnök le fejtegetésünket. Mi az oka például annak, hogy a szerb Veljko Petrović Ady: *Paul Verlaine álmat* fordította le elsőnek az anyanyelvére, azt hívén, hogy ez tulajdonképpen a nagy francia eredeti költeményének magyar fordítása?²⁶ Miroslav Krleža, aki többször vissza-visszatért Adyhoz,²⁷ a nagy magyar költőtársról írt híres tanulmányában²⁸ elmélyülten — az összes Ady-

²³ A magyar nyelvű iskola pozitív hatásáról többen szólnak. Pl.: EMIL BOLESZLAV LUKÁČ: *A magyar irodalom szlovák szemmel* c. nyilatkozatát idézzük. In: *A nagy üzenetváltás*. Bratislava, 1973. Madách. 36—46. — ŠTEFAN KRČMÉRY: *Andrej Ady v slovenskom zrkadle*. Elán, 1935. I. sz. 3—4. Magyarul — e sorok írójának fordításában — I. KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 582—584.

²⁴ CRNJANSKIRÓL a legrészletesebben I. BORI IMRE, i. m. 63—65.

²⁵ KRLEŽÁVAL, illetőleg KRLEŽÁNAK ADYHOZ fűződő viszonyával kapcsolatban I. ugyancsak BORI IMRE, i. m. 65—68. — VUJICSICS D. SZTOJÁN, i. m. 135—137.

²⁶ BORI IMRE, i. m. 54.

²⁷ VUJICSICS D. SZTOJÁN, i. m. 135.

²⁸ MIROSLAV KRLEŽA: *Madžarski lirik Ady Endre*. In: *Eseji. Knjiga prva*. Zagreb, 1932. Minerva 95—114. — Magyar fordítása: MIROSLAV KRLEŽA: *Ady Endre, a magyar lírikus*. A Híd. XXI. évf. 1957. január 8—19.

kommentátor közül talán a legelmélyültebben — elemzi annak francia vonatkozásait, elsősorban ugyancsak Verlaine-hoz fűződő rokonságát hangsúlyozva. Már ebből a két adatból is nyilvánvaló, hogy a politikai mellett van egy *művészi* Ady-élmény is, amelyre ugyancsak föl kell figyelnünk. Hogy ez a nemzedékváltás szempontjából csak *követi-e* az elnyomott nemzetiséginek a reagálását a *Magyar jakobinus dalára*, mint ahogy részben Csukás István az eddig legalaposabb, legrészletezőbb szomszédnépi Ady tanulmányban²⁹ állítja, vagy *együtt jár* a kettő, arra a következőkben szeretnénk rámutatni. Két szlovák értekezés adja meg erre a kérdésre a kielégítő választ. Mindenekelőtt: mind költői, mind tudományos szempontból Ady legjobb szomszédnépi ismerője: Emil Boleslav Lukáč: *Ady a dekadencia (Ady és a dekadencia)* című egyetemi doktori disszertációjában.³⁰ Alaposan elemzi a „dekadencia” fogalmát, bemutatja, hogyan keletkezett dekadens költői hangulat és életérzés a párizsi kommün bukása után s a második császárság romlott közéleti viszonyai között Franciaországban.³¹ Lukáč Ady és a francia dekadensek viszonyát vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy:

„Ady sehol sem céloz rá, hogy különösen meleg eszmei kapcsolat fűzné a francia dekadensekhez (. . .). Ha ismerte is talán műveiket, a dekadencia tendenciáival szemben sarkalatosan negatív álláspontot foglalt el . . .”

Az az érdekes viszont, hogy *A halál rokona* és Verlaine között érez valami rokonságot, hogy fordítás-kötetében — egy-két jellegzetesen nemzetpolitikai jellegű vers mellett — elsősorban azokat a költeményeket ültette át szlovákra, amelyekért Adyt a „dekadencia” vádjával illették.³² Látszólagos para-

²⁹ A 15. sz. alatt idézett művének több helyén.

³⁰ A *Pavlovi Bujnákoví c. emlékkönyvben*. Bratislava, 1933. Academia. 33. — Magyar fordítása: *Ady és a dekadencia*. Fordította: MAYER JUDIT. In: *A nagy üzenetváltás*, i. m. 123 — 145.

³¹ Vö. CSUKÁS ISTVÁN, i. m. 47.

³² Uo. 68.

doxon: Lukáč nagy felkészültséggel és meggyőző erővel bizonyítja be, hogy Ady alapján véve mennyire nem dekadens alkatú, mennyire az élet teljességének megragadására törekszik, még a halálban is mennyire az élet kiteljesedését látja. Lukáč ezzel és többi — ennél kisebb jelentőségű — tanulmányával, erről a kérdéstről folytatott vitáival is³³ bebizonyította, hogy a magyar Ady-irodalmat is ideszámítva költőnknek egyik legjobb értője. Hogyan lett azzá?

Erre az ugyancsak szlovák Štefan Krčmérynek a Lukáčénál sokkal kevésbé tudományos jellegű, sokkal líraibb, személyesebb hanghordozású: *Andrej Ady v slovenskom zrkadle (Ady Endre szlovák tükörben)* című tanulmánya adja meg a választ.³⁴ Abban Csukásnak igaza van,³⁵ hogy sok — alább még megvilágításra kerülő — téves nézet van benne, de egy mondata rávilágít Ady politikai és művészi kisugárzásának, reveláló hatásának a teljességére: ő adta meg az indítást arra, hogy a szlovák (és a többi szomszédnépi) költők kitekintsenek „a Kárpátok kerítése fölött Európába”. Ha összevetjük Krleža elmélyült elemzését Ady francia forrásairól, Lukáč szenvedélyes tiltakozását a dekadencia vádja ellen s Krčméry e mondatát, akkor — főleg a közvetlen az első világháború előtt és után fiatal szlovák, román, szerb, horvát nemzedék szemével nézve — Ady arra nyújtott nekik perspektívát, hogy *szakítsanak a maguk provincializmusával* (a mi kifejezésünkkel élve: „népnemzeti”-jével) és *„új vizeken járva” teremtsek meg modern irodalmukat.*

Ady-epigonizmus-e ez? Van ugyan egy-két kisebb jelentőségű költő, mint például a szlovák Borin (Augustín Način),

³³ Valamennyi megtalálható *A nagy üzenetváltás*, i. m.-ben. Az *Ady és a dekadencián kívül* (l. 30. sz. jegyzet): *Ady a LUK című lapban* (147–150); *Ady Endre élete és költészete* (150–156); *Hviezdoslav és Ady találkozásai* (156–162); *Ady sírjánál* (163–165); *A nagy üzenetváltás* (165–176). A két utolsó, eredetileg is magyarul megjelent fejtegetésen kívül a többi MAYER JUDIT fordítása.

³⁴ A 23. sz. jegyzetben i. m.

³⁵ i. m. 22. — *Štefan Krčméry és a magyar irodalom*. Különlenyomat a Szegedi Pedagógiai Főiskola évkönyvéből. 26–27.

akinek *S dovolením* („Ha megengedik...”) című kötete nagyrészt Ady-utánzatokkal van tele,³⁶ Ady-hatások mutat-
hatók ki az ugyancsak kevésbé jelentős szerb Dušan Srezojević
és Dušan Malušev líráján is,³⁷ a szlovák Tido J. Gašpar pró-
zájában is sok az Ady-novellák stíluselemeire jellemző for-
dulat.³⁸ De már a szlovák Martin Rázus *Krv a zlato (Vér és*
arany),³⁹ a szerb Veljko Petrović *Srpska zemlja (Szerb föld)*
című verse csak címével és hanghordozásának egyes elemeivel
emlékeztet Adyra.⁴⁰ A többiek — ismételjük — csak *perspek-
tívát* kapnak tőle arra, hogy szétnézzenek a világban. Minde-
nekelőtt ösztönzést, hogy ismerjék meg Párizst, akkor a
— főleg irodalmi — világ fővárosát. De nem mindegyik
reagál rá — mint ahogy a modern művészet többi indítására
sem — egyformán. A román Gogának egyenesen *ellenszen-
ves* Párizs.⁴¹ A szerb Manojlović viszont egyszerre siratja el
Apollinaire-t s Adyt,⁴² hogy aztán — a két háború között,
az Adyhoz fűződő barátságra mindvégig emlékezve — rész-
ben németül, részben szerbül,⁴³ hol posztimpreszionista,
hol expresszionista verseket írjon,⁴⁴ valamint — egészen hal-

³⁶ DOBROSLAV CHROBÁK—OSKÁR ČEPPAN: *Rukovät' dejšn sloven-
skej literatúry*. 3. kiad. Bratislava, 1949. 37.

³⁷ BORI IMRE, i. m. 64.

³⁸ *Tido J. Gašpar a Ady Endre*. Kultúra, 1932. 7–8. sz. 527. Idézi:
CSUKÁS ISTVÁN, i. m. 125.

³⁹ Idézi: CSUKÁS ISTVÁN, i. m. 12. 7. sz. jegyzet.

⁴⁰ BORI IMRE, i. m. 54.

⁴¹ DOMOKOS SÁMUEL: *Octavian Goga, a költő és műfordító*, i. m.
167.

⁴² VUJICSICS D. SZTOJÁN, i. m. 132.

⁴³ MANOJLOVIĆ nagybecskereki (Zrenjanin) születésű: ez a város
az első világháború előtt is több (szerb, német és magyar) nyelvű.
Vö.: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontól vármegye. Magyarország
vármegyéi és városai*. Bp., é. n. Országos Monográfia Társaság. 555–
582.

⁴⁴ Néhény versét magyarra (németből) EMŐD TAMÁS fordította:
Emőd Tamás versei. Nagyvárad, 1911. Sonnenfeld Adolf. 83–88.
(*Theodor Manojlovitch verseiből*). — Szerbből DEBRECZENI JÓZSEF–
SZENTELEKY KORNÉL: *Bazsalikom. Modern szerb költők antológiája*.

ványan a cseh Čapek *Loupežník (A zsvány)* című színművére emlékeztető — expresszionista jegyeket hordozó drámát alkosson egy miniszter lányának és egy bártáncosnak a szerelméről.⁴⁵ Az expresszionizmust teszi magáévá a kezdetben erősen Adyhoz tapadó Zarko Vasiljević is,⁴⁶ a szintén az expresszionizmusból kiinduló, majd a marxista szemléletű, osztályharcos lírát művelő Jovan Popović pedig egyenesen Adyra hivatkozik, amikor forradalmi hangot üt meg.⁴⁷ A harcoss politikai kiállás és a modern művészetre törekvés ötvözete Adyval kapcsolatban: a délszláv művészek is erre reagálnak.

Még színesebb kaleidoszkópot kapunk, ha az Adyra visszhangzó szlovák költők művészetét elemezzük. Az előző nemzedékhez tartozó s nagyírást annak az ízlése mellett kitarító Martin Rázust még csak szlovákok és magyarok megbékélésére ösztönzi,⁴⁸ az Adynál valamivel fiatalabb Vladimír Roy nem utánozza ugyan sajátos hanghordozását, de szimbolizmusra törekvését igen, — s ez a művészi törekvés egyben politikai állásfoglalásra is készíti: ha Hviezdoslav a „virradó idők heroldjájá”-nak nevezte Adyt, Roy *Andrejovi Adymu (Ady Endrének)* című versében „Ulrich von Hutten moderných čias”-nak („A modern idők Ulrich von Hutten”-jének), a német parasztháborúk hőisére célozva, a *Dózsa György unokájára* emlékeztetve.⁴⁹ Nevezetes és jellemző, hogy Roy e versét Emil Boleslav Lukáčnak dedikálta: nyilván nem azért,

---

Szubotica, 1928. Minerva. 66—73: *Tódor Manojlovity*. Mily jellemző, hogy ennek az antológiának is a *Magyar jakobinus dalából* vett idézet a mottója! — FRANYÓ ZOLTÁN: *Lírai világtájak. Válogatott műfordítások*. Bp., 1967. Európa. 328. *Todor Manojlović*.

⁴⁵ MANOJLOVIC S TÓDOR: *A centrifugális táncos*. Misztérium 4 felvonásban. Fordította: CSUKA ZOLTÁN. Novi Sad, Uránia, 1931.

⁴⁶ CSUKA ZOLTÁN: *A jugoszláv népek irodalmának története*. Bp., 1963. Gondolat. 433.

⁴⁷ Uo. 436. — BORI IMRE, i. m. 68.

⁴⁸ CSUKÁS ISTVÁN, i. m. 12. — KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 668—694.

⁴⁹ CSUKÁS ISTVÁN, i. m. 25—27.

mintha Lukáč mint költő Ady utánzója lett volna, hanem azért, mert mint tudós, mint tanár, mint irodalompolitikus a szlovák Ady-kultusz vezére volt a reakció minden támadásával szemben. Lukáč lírája sokkal elvontabb, filozofikusabb, „gondolatibb”, mint az Adyé, s ebben az igazságot minden eszközzel megragadni akaró gondolati költészetben igen sok az eklektikus vonás. Talán nem túlozzuk el a dolgot, ha — Ady ösztönzésére — Reviczkytól Rilken át Claudelig húzzuk meg a vonalat, ha Lukáč költői mintaképek között keresgélünk.⁵⁰ Ady legigényesebb — legadekvátabb — szlovák fordítója, Ján Smrek⁵¹ saját líráján látszólag egyszerűbb hűrokat penget, mint Lukáč, de umerészek vagyunk-e, ha azt mondjuk: részben Adytól kapott perspektívát arra, hogy a szlovák költészet addigi puritán hagyományával szembeszállva az örömmek, az életörömmek, többek között az érzéki örömmeknek is énekesévé tudjon válni.⁵² Folytathatnók az Ady-élménnyel rendelkező szlovák költők felsorolását: az avantgardtól a társadalmi kérdések harcos megszólalásáig eljutott Laco Novomeskýt, a proletár líra jellegzetes képviselőjét, Ján Rob Poničant és í. t. Hadd zárjuk le a felsorolást az Adyfordítás közben is inkább esztétizáló mint politizáló Valentin Beniakkal, aki:

„Ahhoz a szlovák költőcsoporthoz tartozott, amelyet a szlovák irodalomtörténetírás katolikus-modernista irányzatnak nevez. Költői munkásságát végigkísérik a szimbolista hatás nyomai és a tiszta költészet artistikus, formai megoldásokat kereső tendenciái. Adyban is mindenekelőtt a modern szimbolista költőt és a nagy formaművészt látja, akinek versei a fordító-költő számára magasrendű művészi élményt, esztétikai élvezetet nyújtanak, lefordításukra is elsősorban és főleg ezért vállalkozik és nem a nagyközönség kedvéért, nem a folyóiratok számára”.⁵³

⁵⁰ Részletes méltatását l. tőlünk: *A szlovák irodalom története*, i. m. 662–669. — Egy részét idézi CSANDA SÁNDOR: *Emil Boleslav Lukáč és a magyar irodalom*. In: *A nagy üzenetváltás*, i. m. 7.

⁵¹ CSUKÁS ISTVÁN, i. m. 96–114.

⁵² V. ö.: *A szlovák irodalom története*, i. m. 656–662.

⁵³ CSUKÁS ISTVÁN, i. m. 116.

Miért ez a szemrehányás-féle Csukás István idézett szavaiban? Vajon teljes mértékben igazságos-e? Talán nem leszünk túlságosan terjengősek, ha Beniák remekbe készült magyar fordításkötetének, a *Večerná blýskavica*nak (*Esti villámlás*) az utószavából néhány Adyra vonatkozó sort idézünk:

„A fin du siècle-nek... a sekélyes, szinte alvó pangásába *Ady* tört be, mint bebizonyosodott, nemcsak mennydörögve és felrázva, hanem élesztő erővel is, új időknek új dalaival lázítva. Nemcsak irodalmi, hanem erős mértékben politikai támadás is volt ez, mert felkavarta a magyar költészet egész felszínét”.⁶⁴

S mégsem lehet ezt a fejtegetést ezzel a teljesen pozitív képpel lezárunk. A magyarához hasonlóan folyt a harc *Ady* körül szomszédaink irodalmi életében is. Politikai vagy irodalmi-művészeti harc volt-e ez? *Hviezdoslav*, aki — ismétljük — a „virradó idők heroldjára”-nak nevezte, tehát felismerte a *Magyar jakobinus dala* jelentőségét abban a küzdelemben, amelyet népe nemzetiségi és társadalmi szabadságáért maga is vívott egész életén keresztül, csupán a költői kifejezésmód szempontjából, tehát művészi szempontból idegenkedett tőle. Érthető ez, hiszen annakidején *Petőfi* és *Arany* emlőin nevelkedett, a *Kisfaludy Társaság* tagja volt. *Hviezdoslav* idegenkedő glosszái *Földessy Gyula* első *Ady*-publikációjához⁶⁵ — még nem negatívum, hanem a köztük levő generációs és ízlésbeli különbség egyenes következménye.

⁶⁴ VALENTIN BENIÁK: *Večerná blýskavica*. Bratislava, 1957. Slovenský spisovateľ. Doslov prekladateľa. 447.

⁶⁵ EMIL BOLESZAV LUKÁČ kételkedik e megállapításunk hitelességében (*A nagy üzenetváltás*, a 33. sz. jegyzetben i. m.) 174–175., arra hivatkozva, hogy sem CSUKÁS ISTVÁN (i. m. II.), sem én nem említem, FÖLDESSY GYULA mely művét glosszázta *HVIEZDOSZLAV* kedvezőtlen megjegyzésekkel. Nem a *Magyar jakobinus daláról*, hanem általában *ADY* költészetéről van szó. E glosszákat FÖLDESSY GYULA: *Ady Endre (Tanulmány és ismertetés)* Bp., 1919. Kny. a Huszadik Századból című munkájában találtam, amelyet a szerző *HVIEZDOSZLAV*-nak a következő ajánlással küldött meg: „*Hviezdoslav*nak, a nagy szlovák költőnek, akinek a magyar költészet értékei nem idegenek.

Ady és Octavian Goga viszonya ennél sokkal bonyolultabb. Történelmi tény, hogy a modern román költészet jelentős alakjához Ady közeledett, számos gesztusa mutatja, hogy barátságot akart kötni vele.⁵⁶ Más kérdés, hogy Ady szinte kisdíák korától felismerte magyarok és nem magyarok egymásrautaltságát: nemcsak gimnazistaként Márkó királyról írt balladája tanúskodik erről,⁵⁷ hanem annak tudatosítása is, hogy szülőföldje közelében magyarok és románok élnek együtt,⁵⁸ számos román tárgyú novellája, nemzetiségi vonat-

Kiváló tisztelettel s nagybecsüléssel. Budapest, 1919. szept. 11. Földessy Gyula.” A mű HVIEZDOSLAV ránk marad könyvtárban található az alsókubini Hviezdoslav Múzeumban. V. ö. tőlünk: *Tallózás csehszlovákiai levéltárakban.* (1957. IX. 18–X. 17.). ITK, 1957. LXI. évf. 4. sz. 390–401. Itt írtam le a következő mondatot is TÄNZER HUGÓNAK: *A szlovákok legnagyobb költőjénél* c. cikke alapján (Új Élet, 1912. X. 12. sz.): „Tänzer cikkéből számunkra az a legérdekesebb, hogy Hviezdoslav ismerte ugyan Ady költészetét, de nem szerette.” — Egyébként HVIEZDOSLAV 1910-től a Világ előfizetője volt. LUKÁČ feltételezéseivel szemben ADYT ebből a lapból is ismerhette. Egyébként a *Magyar jakobinus dala Az Illés szekerén* c. kötetten kívül a Népszava 1908. aug. 23-i számában is megjelent. (LÁNG JÓZSEF szíves közlése, hálás köszönet érte). HVIEZDOSLAV talán innen is ismerhette?

⁵⁶ DOMOKOS SÁMUEL: *Octavian Goga, a költő és a műfordító*, i. m. ide vonatkozó részén kívül l. még uő: *Octavian Goga magyar kapcsolatai.* Filológiai Közöny, 1960. 227. „A közeledés Ady részéről történt . . .” — GOGÁNAK 1924-ben a 8 órás Újságnak adott interjúja sok szerepjátszást tartalmaz (1924. dec. 12-i 262. sz.) Másodközlés: KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 584–585.

⁵⁷ L.: *Ady korai, szerb tárgyú ballada-zsengéi.* Közli: KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 566–567. Keletkezésének történetét l. ADY LAJOS: *Ady Endre.* Bp., 1923. 35–36. Érdekes, hogy a ballada forrása a cseh JIREČEK: *A bolgárok története* című munkája, amelyet ADY 1893 júniusában iskolai jutalomkönyvként kapott. V. ö.: VUJIČIĆ D. SZTOJAN: *Ady ifjúkori költeménye Kraljević Markórol.* It. 1961. Idézi: KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 566. 2. sz. jegyzet.

⁵⁸ V. ö.: TURNOWSKY SÁNDOR: „*Szívemnek ifjú testvérei . . .*” Igaz Szó, i. szám. 934–936. — CORNELIU CODARCEA: *A korabeli román sajtó Ady Endréről*, uo. 906.

kozású újságcikke⁵⁹ és í. t. Adynál ennek a témának kivétel nélkül, minden esetben mély társadalmi és politikai gyökere van. Hiába minden gesztusa Goga irányában, hiába az az igyekezete, hogy munkatársait, elvbarátait vacsorán akarta a román költészet és nemzeti mozgalom vezérével összehozni, akkor, amikor az csatlakozott a nagy ellenféllel, Tisza István-al alkuba lépő, a román burzsoázia érdekeit védő delegációhoz, kemény szavakkal tett neki szemrehányást⁶⁰ — s e szemrehányásra Goga lapja, a Luceafărul (Hajnalcsillag) azzal a váddal válaszol, hogy sem Ady, sem elvbarátja, Jászi Oszkár nem akar a románságnak igazi szabadságot adni.⁶¹ Milyen másképpen reagál erre az ügyre a Gogánál sokkal haladóbb beállítottságú Emil Isac, aki Adynak mindig, még a nagy költő halála után is híve, jóbarátja maradt.⁶² S itt kell szerény tanulmányunk alaptételéhez visszatérnünk: ahogy a pozitív kapcsolatok esetében, úgy itt is azt kell mondanunk, hogy a politikai és a művészi nézetek között a nemzedéktársak vagy az Adynál fiatalabbak körében szoros kapcsolat van! A sza-

⁵⁹ Ezek közül itt egyre hívjuk fel a figyelmet: *A történelmi pellagra*. Budapesti Napló, 1907. aug. 8-i, 188. sz. Másodközlés: *Ady Endre a mdramarosi és vaskóhi román parasztmozgalmakról* c. KEMÉNY G. GÁBOR i. m. 568—569.

⁶⁰ ADY ENDRE: *Magyar és román (Levél Goga Octavidnhoz)*. Világ, 1914. jan. 24. 22. sz. Másodközlés: KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 576—577.

⁶¹ *Adynak, a költőnek*. Luceafărul, 1914. 2. sz. 61. l. Másodközlés: BELIA GYÖRGY fordításában: KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 578—579. KEMÉNY szerint a cikknek „minden valószínűség szerint” O. GOGA a szerzője (uo. 1. sz. jegyzet), DOMOKOS SÁMUEL: *Ovtavian Goga, a költő és műfordító*, i. m. 236. szerint a választ a Luceafărul szerkesztője, TÁSLAŰNU írta. — V. ö.: DOMOKOS SÁMUEL: *Az Ady—Goga-konfliktusról egy cikk okán*. Filológiai Közöny, 1973. 459—460.

⁶² EMIL ISAC levele ADY ENDRÉHEZ, a költőnek OCTAVIÁN GOGÁHOZ intézett hírlapi nyílt levele alkalmából. Harmadközlésben KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 579—580. — 1. sz. jegyzet: „A szóban levő levél eredetileg a Világ 1914. febr. 17-i számában látott napvilágot”. Szövegét az Igaz Szó Ady-émlékszámban közzétett szöveg alapján idézzük. (*Kolozsvári levél Ady Endrének*. Igaz Szó, 1957. 11. sz. 889—891.)

kítás döntő pillanataiban Ady ezt írja: „. . . aligha szoríthatok már én még az életben kezét (Gogával), holott ez nekem fáj”.⁶³ Mi áll ennek a szakításnak a hátterében? Csak azok a közismert politikai (nemzetiségpolitikai) okok, amelyekről már annyit írtak e korszak magyar–román viszonyával kapcsolatban? Bizonyos, hogy Goga részéről e politikai szembezállásnak, sőt ellenszenvnek nemcsak politikai, világnézeti, hanem e politikai-világnézeti okokkal szorosán összefüggő művészi, költészeti motívumai is voltak. Anélkül, hogy itt most Goga poétikájának részletesebb elemzésébe bocsátkoznánk, csak azt hangsúlyozzuk, hogy a magyar irodalomból Petőfi és Madách volt a két költőideálja⁶⁴ (neki köszönhetjük *Az ember tragédiája* szép román fordítását)⁶⁵ — és amikor szakítani akart saját népe elavult, hagyományos versformáival, azt a nyolcsoros versszakot vette át különböző variációkban, amely a századvég magyar költőire s legfeljebb a *kezdő* Adyra, a *Versek* Adyjára volt jellemző.⁶⁶ Mint a narodnyikizmus román változatának, a poponarizmusnak a híve,⁶⁷ alapjában véve költészetével is mindvégig megmaradt szülőfalujának a légkörében, s hiába teltek el színesen és tartalmasan budapesti egyetemi évei, a nagyvárostól mindvégig idegen-

⁶³ L.: DOMOKOS SÁMUEL: *Octavian Goga magyar kapcsolatai*, i. m. 229.

⁶⁴ A GOGÁVAL kapcsolatban már említett forrásokon kívül PÁLFFY ENDRE: *Goga Octavian pályafutásának néhány mozzanata. Egy ismeretlen Goga-levél* című cikkében PETŐFI és MADÁCH mellett még MIK-SZÁTHOT emlegeti GOGA magyar ideáljai között. *Filológiai Közöny*, 1959. 213.

⁶⁵ Erről részletesen l. DOMOKOS SÁMUEL: *Octavian Goga, a költő és máfordító*, i. m. 242–276.

⁶⁶ GÁLDI LÁSZLÓ: *Goga pesti évei és a „Luceafărul”*. Egyetemes Filológiai Közöny, 1941. 158.: „. . . annyi bizonyos, hogy Goga nem Ady újító szellemű, nagy versköteteinek hatása alatt kezdte meg pályáját . . . — hanem a századvégi Reviczky-stflusú magyar költészetből merített ösztönzést elindulásához . . .”

⁶⁷ MIHAI BENIUC: *Goga Octavian, a költő*. *Nagyvilág*, 1957. 4. sz. 570. ANTON PÉTER fordítása.

kedett.⁶⁸ Vajon csak nemzetiségi oka volt ennek, mint a cseh származású szlovák František Votruba esetében, aki tizenegy évig volt Budapesten a Slovenský týždenník (Szlovák Hetilap) szerkesztője — és a magyar kultúráról egy szava sem volt?⁶⁹ Nem. Goga anti-urbánus, „népi” mentalitásában, költészetének a román viszonyok között modernnek ható, Adyhoz képest mégiscsak — poponarista jellegében van meg a gyökere. Goga Párizsból is ellenszenvvel tért haza.⁷⁰ Milyen érdekes, hogy a magyar költők közül nem Adyra, hanem — Rudnyánszky Gyulára rezonált jobban, melegebben!⁷¹ Nincs itt terünk arra, hogy rámutassunk: ettől a „népiesen forradalmi” költészettől — a fasiszta kormány miniszterelnöki székéig egyenes az út.⁷² Ismerjük el, hogy a húszas években — és főleg a húszas években — Goga tett baráti gesztusokat

⁶⁸ PÁLFFY ENDRE: *Goga Octavián pályafutásának néhány mozzanata. Egy ismeretlen Goga-levél.* I. m. 211–212. — DOMOKOKOS SÁMUEL: *Octavian Goga, a költő és műfordító*, i. m. 33–35.

⁶⁹ V. ö.: IVAN KUSÝ, i. m.-ről (l. 3. sz. jegyzet) szóló ismertetésünkkel. *Filológiai Közlöny*, 1915. 3–4. sz. 477–481.

⁷⁰ L. a 41. sz. jegyzetet.

⁷¹ V. ö.: DOMOKOS SÁMUEL: *Octavian Goga magyar kapcsolatai*, i. m. 228. — uő.: *Octavian Goga, a költő és műfordító*, i. m. 231–232.

⁷² Sztévetné e tanulmány kereteit, ha külön szólnánk arról a „per-ről”, amely GOGA antiszemitizmusából fakad. Egyik írásában, amely a maga idejében nagy port vert fel, a korabeli magyar irodalom „elzsidósodásáról” beszél: *Un anacronism — cultura natională maghiară (A magyar nemzeti kultúra — anakronizmus)*. Románul, 1913. 284. dec. 25. sz. — ERRE ADY: *Goga Octavian vádjai* címen válaszolt. *Nyugat*, 1913. 780. Ismerteti: DOMOKOS SÁMUEL: *Octavian Goga, a költő és műfordító*, i. m. 229–231. — Jellemző, hogy GOGA „vadjait” a korabeli konzervatív szlovák sajtó is átveszi. V. ö.: IVAN BRANISLAV ZOCH: *Mad'arské moderná literatúra*. Közli: RUDOLF CHMEL: *Literárne vzťahy slovensko — mad'arské*. Bratislava, 1973. Osveta. 334–338. Jegyzetben (406.) ugyanő idézi JOZEF ŠKULTÉTY (Slovenské pohľady, 1913. 63.) és a Národné noviny (1917. 146. sz. 3–4.) hasonló szellemű megnyilatkozásait.

Ady emléke és szülei irányában⁷³ — ez mit sem változtat a lényegen. Ady igazi román híveit Emil Isac személyében, több haladó szellemű fordítójában — és a felszabadulás utáni költőkben, írókban találjuk meg.

Mint Goga esetében, a délszláv Ady-„vitának” okait is szomszédunknak abban a magyarság-képében kell keresnünk, amely a századelő ellentmondásos, szomorú korszakában, illetőleg a korszak torzulásaiban alakult ki. Természetesen, nem Todor Manojlovićról⁷⁴ — a személyes jóbarátról, és még csak nem is Mladen Leskovacról, Ady hivatott fordítójáról van szó.⁷⁵ Itt Marko Maletinnak a *Letopisan* megjelent tanulmányáról⁷⁶ és a horvátok legnagyobb írójának, Miroslav Krležának Adyhoz fűződő viszonyáról kell beszélnünk. Egyikről sem mondhatjuk el, hogy nem voltak Ady költészetének tisztelői, sőt. Maletin idézett tanulmánya egyenesen forradalmi hanghordozású és elismeri Ady berobbanásának jelentőségét az elsekélyesedett, provinciális magyar kulturális viszonyok közé. De 1913-ban, amikor válság tört ki a Nyugat köré tömörült írók és művelődéspolitikusok viszonyában, amikor Maletin, Ady egy-egy kiragadott versére támasz-

⁷³ V. ö.: DOMOKOS SÁMUEL: *Octavian Goga magyar kapcsolatai*, i. m. 230. — KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 792. — JÁSZAI ANDOR: *Adatok a romániai Ady-kultusz történetéhez*. Igaz Szó, i. sz. 928–929.

⁷⁴ *Andrija Ady I. Madjarski liričar od Todora Manojlovića*. Letopis Matice srpske. Godina 88. Knjiga 291. U Novom Sadu, 1913. 623–635. — Magyarul PÓTH ISTVÁN fordításában KEMÉNY G. GÁBOR i. m. 574–575.

⁷⁵ V. ö.: SZENTELEKY KORNÉL 1943-ban kiadott levelezése MLADEN LESKOVAC szerb költőhöz és műfordítóhoz intézett leveleiből. BISZTRAY GYULA és CSUKA ZOLTÁN idevágó kiadványa alapján (Zombor—Bp., 1943) közli KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 858–859. — BORI IMRE, i. m. 69–71.: „Kétségtelenül a Mladen Leskovac lefordította 25 Ady-vers a legkiegyensúlyozottabb és leginformatívabb átköltése a magyar költőnek.”

⁷⁶ *Ady — heroj madjarski. Skica od Marka Maletina*. In: Letopis Matice srpske, i. szám. 635–645. BORI IMRE is (i. m. 59–62), VUJICICS D. SZTOJÁN is (i. m. 131.) kommentálja.

kodva úgy érezte, hogy benne is megtorpant a forradalmi lendület, költészete elernyedését, teljes dekadenciáját jósolta és óvatosan felvetette a kérdést: nem fog-e az öngyilkos bécsi Weininger sorsára jutni . . .

Maletin tanulmányát, amelyet 25 év múlva, 1938-ban a szocialista színezetű Vojvodjanski zbornik (Vajdasági Szemle) is leköszölt,⁷⁷ sokkal kevésbé érezzük jelentősnek, mint azt a viszonyt, amely Ady és a nála lényegesen fiatalabb Miroslav Krleža (*1893) között — legalábbis Krleža megnyilatkozásaiban — kialakult.⁷⁸ Krleža, a tisztaistváni Magyarország jó ismerője⁷⁹ és zseniális megjelenítője, egyik első megnyilatkozásában a pesti Lipótváros sznob köreinek költőjeként tünteti fel Ady Endrét.⁸⁰ *Madžarski lirik Ady Endre (Ady Endre, a magyar lírikus)*⁸¹ című nagyszabású tanulmányában viszont nagy írói tehetségének teljes szuggesztivitásával rajzol Adyról — valljuk be őszintén — torz képet. Mint már mondtuk, talán senki sem hatolt le olyan mélyre Ady francia kapcsolatait illetően, mint ő. Ady művészi nagyságának teljes elismeréssel adózik, csak éppen az a háttér hamis, amely elé — mint költőt és mint politikust — állítja. Ezért nem tudja költői magatartását, annak lényegét sem megragadni. Krležának köszönhetjük — a tanulmányába illesztett szemelvények formájában — Ady néhány versének mindmáig legművészebb horvát nyelvű tolmácsolását;⁸² de a versek kiválasztása önkényes, azt a célt szolgálja, hogy minél jobban kidomborítsa azt, amit a szerző mondani akar. Vesztébe rohanó, elernyed, halálra ítélt nemzet áll előttünk. Egyet-

⁷⁷ VUJICSICS D. SZTOJÁN, i. m. 133.

⁷⁸ V. ö. VUJICSICS D. SZTOJÁN, i. m. 135–137. — BORI IMRE, i. m. 65–68.

⁷⁹ L. *Zastave c. regényét. Magyarra: A fekete sas árnyékában* címen CSUKA ZOLTÁN fordította. Bp., 1965. Európa, 637 l.

⁸⁰ V. ö.: VUJICSICS D. SZTOJÁN, i. m. 136.

⁸¹ L. a 28. sz. jegyzetet.

⁸² Sajnos, „egyetlenegy ADY-verset sem fordított le teljes egészében”. BORI IMRE, i. m. 66.

len dalnok akad, aki — főleg nemzete nagy történeti balsikereire (kuruc korszak!) hivatkozva — meglátja a szakadékot, amelybe az őt körülvevő társadalom zuhanni fog, de nem tud a tragédia ellen semmit sem tenni, nem talál megoldást.⁸³ Érdekes volna most itt Krležának egyébként mesterien megformált és egyes részleteiben hiteles, egészében véve torzzá sikeredett Ady-portréját a szlovák Emil Boleslav Lukácsnak főntebb röviden már elemzett disszertációjával s egyéb fejtegetéseivel összehasonlítani.⁸⁴ Ennek az összehasonlításnak érdekes eredménye lenne, hogy Krleža Ady-képe túlságosan *egysíkú* Lukácsnak Ady egész oeuvre-jét, valamennyi témáját szem előtt tartó ábrázolásával szemben. Németh László a nagy horvát író esszéjét elemezve⁸⁵ megpróbálta megfejtetni ennek az okát: miközben hangsúlyozza, hogy — íme — milyen nagy jelenség Ady, ha még „ez az egyáltalán nem magyarbarát író” is a „legnagyobb kelet-európai költő”-nek látja, — azt hangsúlyozza, hogy Krleža Adyban egyet nem látott meg: „*a mélyebb magyarságot*”. E helyett a Németh Lászlóra, legalábbis a cikke időpontjára jellemző kifejezés helyett mi inkább azt mondanánk: Krleža a századelő magyar uralkodó osztályát s ennek az uralkodó osztálynak a bűne következtében kialakult *viszonyt* azonosította *az egész magyarsággal* — annak forradalmi erőit, magát a magyar népet *tanulmánya megírásának időpontjában* nem látta meg. S ha e fejtegetéseink során már több ízben hangsúlyoztuk, hogy mennyire összefügg a politikai álláspont a művészi ízléssel, az itt most újra csak beigazolódik: Krleža e tanulmányában

⁸³ ADYT RAINER MARIA RILK ÉHEZ ÉS KARL KRAUSHOZ HASONLÍTVA leírja a magyar költővel kapcsolatban a „szellemi impotencia” kifejezést. A tanulmány horvát eredetijében a 107., a magyar változatban a 15. l.-on, a 3. sz. jegyzetben.

⁸⁴ V. ö. a 30. és a 33. sz. jegyzettel.

⁸⁵ *Krlezsa Adyról*. Kelet Népe, 1940. I. sz. 11–12. — Másodközlés: *Kisebbségben* III–IV. Bp., 1942. 342–344. — Újra közli: KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 796–797. Sajnos KEMÉNY éppen az alább idézett (v. ö. 86. sz. jegyzet), szerintünk legjellemzőbb sorait hagyja ki.

a negyvennyolcas hagyományok, a Petőfi-örökség egyenes folytatójának látja Ady Endrét, nemcsak azt nem látja meg, hogy századunk elejére az epigonok hogy elsekélyesítik a Petőfi-ízlést, hanem azt sem, hogy éppen a forradalmiság (a politika s a költészet forradalmisága) szempontjából mi Adyban a *többlet*.

Szemére hányhatjuk-e a nagy horvát írónak mindazt, amit elmondottunk róla? Nem, mert az, amit itt, tanulmányunknak a „negatív” részében bemutattunk, inkább azt a célt szolgálja, hogy hangsúlyozhassuk: minden egyes szomszédunk Ady-képében sokszor annak egész magyarság-képe tükröződik. Krleža is, mások is meglátták Adyban, Ady szimbolizmusában azt, amit fejtegetésünk elején hangsúlyoztunk: e szimbolizmus „keleti” jellegét, ami megkülönbözteti Nyugat-Európa szimbolizmusától. A negyvenes évek elejének — akkor haladónak mondható — álláspontját tükrözve ezt így fejezi ki Németh László:

„Mi Dévénynél Európából rögtön Magyarországra lépünk, s elfeledkezünk arról a féleurópai világról, amelynek Magyarország is csak egyik tartománya. Kelet népe, mondjuk magunkról, de tudásunkból hiányzik az a kelet, amelynek népe vagyunk. Párizs és mongolpuszta: ezek a mi kategóriáink. Annál jobban számbaveszi ezt a keletet Krleža. Szlávnak lenni: egyfajta nemzetköziség”.⁸⁶

Ahogy tehát Krleža egyoldalúan látta a századelő magyar társadalmát, úgy feledkeztünk meg mi a bennünket körülvevő szláv világról.

Mások — szlovákok, szerbek és románok — nagyon jól meglátják Adyban a kettősséget: miközben ő maga, lelki alkatánál fogva, jellegzetesen „keleti” jelenség, a „nyugatot”, a friss nyugati szellemi áramlatokat hozza az uralkodó osztály epigonjainak egy helyben topogó, bezápujt művészet-

⁸⁶ E sorokat a Kelet Népében és a *Kisebbségben* c. kötetben közölt változat szerint idézem.

szemlélete helyébe.⁸⁷ Bizonyos, hogy e kettősség meglátása nem minden esetben ilyen tiszta: az egyébként Adyt nagyon tisztelő és jelentőségét jól felmérni tudó Štefan Krčméry idézett cikkének elején faji és területi szempontokat vet fel, amikor a szlovákokhoz közel álló magyar költőket felsorolja; a szlovák – magyar történeti sors közösségét egyébként helyesen hangsúlyozó Rudo Uhlárnak is vannak hasonló tévedései.

Egyébként Uhlár mintha éppen az ellenkező utat járta volna meg Ady-képe kialakítása közben, mint Goga Octavián. Kezdetben (1930–31-ben) mint a szlovák LUK című folyóirat munkatársa, a nacionalista, a fasizmus felé tartó elfogultság szemével néz költőnkre, olyan erőteljesen, olyan vihart kavarva támadja szlovák tisztelőit, mint Bangha páterék Magyarországon az itthoni Ady-kultuszt. Támadása az Adyt akkor már erősen propagáló Emil Boleslav Lukáč ellen irányult⁸⁸. „Megtért”? Ez a kifejezés így talán túlságosan erős. Mégiscsak az az igazság, hogy minden tévedése, minden elírása ellenére egy évre rá (1932-ben) ő írta meg nemcsak a szlovák irodalomnak, hanem valamennyi felsorolt szomszéd irodalmunknak egyik legmegérettőbb, mert a közös szlovák – magyar történelmi fejlődésbe legbeágyazottabb Ady-tanulmányát.⁸⁹ Manojlović és Isac személy szerint állt közelebb Adyhoz, Krleža Verlaine-hez és a többi franciához fűződő rokonságot tudta jobban megragadni, Lukáč elmélyültebben dombo-

⁸⁷ Pl.: ŠTEFAN KRČMÉRYnek a 23. sz. jegyzetben i. cikke. — „Benne két ellentétes természet harcolt egymással: egyrészt az ősmagyar, ázsiai, szenvedélyes, telhetetlen, romantikus-nemesi, másrészt a túlfinomult, filozofikus és nyugati hangulatú természet. L. TODOR MANOJLOVIĆnak a 74. sz. jegyzetben idézett tanulmánya magyar fordítását. 575.

⁸⁸ V. ö.: CSUKÁS ISTVÁN, i. m. 34–39. — EMIL BOLESZLAV LUKÁČ: *Ady a LUK című lapban*. A 33. sz. jegyzetben i. m. (147–150).

⁸⁹ *Ady a szlovák irodalomban*. In: *Detvan 50 rokov v Prahe*. Turč. Sv. Martin, 1932. 142–153. — Magyarul e sorok írójának fordításában: *Apollo*, IV. 161–169. — Másodközlés: KEMÉNY G. GÁBOR, i. m. 588–592.

rította ki életszeretét, költészetének sokoldalúságát, halálhangulatainak lényeges eltérését a francia dekadenciától. Uhlár tanulmánya kapcsolattörténeti: a szlovák Ady-képet beilleszti a két nép kultúrájának párhuzamos fejlődésébe.

★

Tudatában vagyunk annak, hogy a probléma sokkal bonyolultabb, sokkal szerteágazóbb annál, semhogy egy ilyen aránylag rövid fejtegetésben ki lehessen domborítani minden árnyalatát. Nem szóltunk szomszédaink Ady-képének a felszabadulás óta tapasztalható jellegzetességeiről, módosulásáról: ez éppúgy külön tanulmány lehetne, mint szlovák, szerb, horvát, román (és esetleg cseh) fordításainak filológiai és művészi elemzése. Csukás István többször idézett tanulmányában — a szlovák fordításokkal kapcsolatban — már elindította, elvégezte ezt az elemző munkát, de hogy akad-e majd kutató, aki egyformán érti összes szomszédunk nyelvét és a műfordításokat a komparatiztika eszközeivel tudja majd elemezni: nagy kérdés.

★

Szomszédaink Ady-képe: pozitívumaival és negatívumaival, igazságaival és torzulásaival egyaránt egy kicsit a magunk tükörképe is szomszédainknál. Tehát ismét: nem csak költőiművészi, hanem nagyon is vesébe vágó nemzetiségi, politikai probléma. Természetesen, egészen más szemmel tekintünk és tekintenek szomszédaink rá ma, a szocializmus tisztultabb légkörében, mint akkor, amikor azok a megnyilatkozások, amelyekről itt szóltunk, megszülettek. Talán a román Mihai Beniuc: *Ady csillaga* című, 1957-ben írt verse fejezi ki ezt a legszemléletesebben:

Csillagodra kezét emelni mertek
S csillag nem hull, bizton tapad a mennyre.
A vörös csillag. Nem hal meg a versed,
Magyar poéta, híres Ady Endre.

Szűk volt neked a grófi Magyarország.
S leked pányvás csikónak túrte sorsát.
De nincs ma már fék, amely földre tart
Szárnyat emelő lelket és magyart.

A te idődben s később is utánad
Vérrel vegyült vize a mély Dunának —
Harmadszor jöttek már, hogy a szabadság
Vörös magyar csillagát belefojtsák.

S kezet emelni rá hiába mertek,
Csillag nem hull, bizton tapad a mennyre
A vörös csillag. Nem hal meg a versed,
Magyar poéta, híres Ady Endre.

(Szemlér Ferenc fordítása)⁹⁰

⁹⁰ Igaz Szó, i. szám. 645. — E cikkben a szomszédnépi Ady-irodalom bibliográfiai teljességű bemutatására nem törekedtünk, terjedelmi okok miatt nem törekedhettünk. Ez az elkészítendő monográfia feladata lesz.